

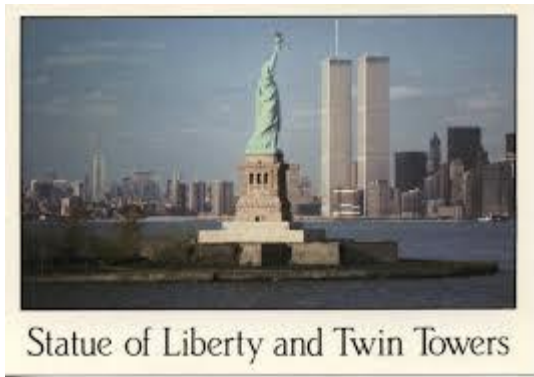
Meerten B. ter Borg

DE TERUGKEER VAN DE GROTE VERHALEN

Het is alweer tien jaar geleden dat er een einde kwam aan de koude oorlog, die de wereld zo'n veertig jaar in zijn greep heeft gehad

De wereld was opgedeeld in twee machtsblokken, met daarnaast de slecht slapende Chinese reus en een zootje ongeregeld dat zichzelf wel aanduidde als 'de club van niet gebonden landen'. Maar ongeveer alles wat er in de wereld gebeurde moest, en kon, in verband gebracht worden met het machtssevenwicht tussen de twee machtsblokken, de VS en zijn bondgenoten aan de ene kant en de Sovjet-Unie met zijn bondgenoten, 'satelieten' genaamd, aan de andere kant. Het was een gewapende vrede. Bijna alles wat er in de wereld gebeurde kon gezien worden in het licht van het machtssevenwicht tussen de twee machtsblokken, die elkaar gevangen hielden door middel van de MAD. Achteraf gezien is de MAD te gek voor woorden, maar het was ook een kunststukje. MAD betekent gek, maar staat hier voor *Mutual Assured Destruction*. Elk van de beide partijen werd weerhouden van een aanval op de andere partij door de zekerheid dat de andere partij, hoewel reeds vernietigd, toch nog dodelijk terug zou kunnen slaan.

We kunnen ons nu al bijna niet meer voorstellen dat we een kleine veertig jaar onder een dergelijk systeem geleefd hebben. Maar we hebben eronder geleefd en een ongekende ontspanning, met bijbehorende euforie trad in, toen het als bij toverslag voorbij was. We konden we onze ogen en oren niet geloven.

Statue of Liberty and Twin Towers

Veel van wat er sindsdien in de Wereld is gebeurd, is geheel of gedeeltelijk te begrijpen vanuit deze ontspanning. Het einde van de Apartheid in Zuid Afrika evenzeer als het vredesproces in het Midden-Oosten of het opspelen van zeer oude tegenstellingen in het

voormalige Joegoslavië. Wellicht zou de ontwikkeling van de Europese Unie trager zijn verlopen als de twee machtsblokken waren doorgestaan elkaar onder schot te houden. Het is ook heel goed denkbaar dat de IT-revolutie, dus de snelle ontwikkeling van computers en communicatie, veel minder vaart zou hebben gekregen als een deel van de informatici de militaire markt niet voor een civiele markt hadden moeten inruilen. De wapenwedloop heeft voor een deel plaats gemaakt voor een technologische innovatie in de burger-maatschappij, die zijn weerga niet kent.

Maar er was nog een belangrijke verandering opgetreden, die wat minder opvallend is, maar waarschijnlijk van even veel belang. De wereldorde was zoek. In het begin was dat nog niet zo duidelijk. Er was enthousiasme voor een nieuwe wereldorde. Dat was, in eerste instantie, de reactie op de nieuwe, ongewapende vrede. Er zou vrijheid, gerechtigheid en samenwerking zijn waar ooit vijandigheid en onderdrukking hadden geheerst. Er was een atmosfeer van euforie, waarin de Joods-Amerikaanse dirigent Bernstein, in het voormalige Oost-Berlijn de negende van Beethoven kon dirigeren (Alle Menschen werden Brüder), onder de ogen van honderden miljoenen televisie-kijkers. Een ideaal van de generatie van de jaren zestig leek bewaarheid: één wereld of geen wereld, was de leus geweest. Welnu: het was één wereld geworden. Deze nieuwe wereld had natuurlijk een regering nodig en korte tijd waren de Verenigde Naties een machtige organisatie..

Naarmate het echter met de Sovjet Unie verder bergaf ging, veranderde er iets in de houding in het Westen. Wat aanvankelijk geïnterpreteerd werd als het begraven van de strijdbijl werd meer en meer geïnterpreteerd als een overwinning van het Westen. Steeds luider kon men horen: wij hebben de koude oorlog gewonnen. Er is ook een wat minder triomfalistische manier om hetzelfde te zeggen: de geopolitieke ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat er nog maar één supermacht over is de Verenigde Staten van Amerika, en nog maar één ideologie: het markt-kapitalisme.

Welke variant van het triomfalisme men ook omarmt, de overwinning van het Westen begint steeds meer op een Pyrrhus-overwinning te lijken. De US zijn op papier de enig overgebleven militaire grootmacht. Maar in de praktijk valt dat nogal tegen, of mee. Het is maar hoe je er tegenaan kijkt. Is de enig overgebleven grootmacht nog wel een grootmacht?

Om te beginnen is de opperbevelhebber van haar leger, de president, bang voor de consequenties van die macht. Als de Amerikaanse soldaten in plastic zakken terug komen, kost hem dat stemmen, toespraken met verstikte stem ten spijt. De binnenlandse politieke situatie beperkt in hoge mate de militaire macht van dat land. Nu er geen duidelijke, identificeerbare buitenlandse vijand meer is, die op een massieve manier levensbedreigend is voor de VS, zijn de burgers hun belangstelling voor de buitenlandse politiek en hun eigen militaire suprematie aan het verliezen.

Er is een tweede reden voor de tegenvallende suprematie van de Verenigde Staten. Dat is het feit dat de wereld onoverzichtelijk is geworden. De denktanks, die het buitenlandse beleid voorbereiden konden uitstekend overweg met de tweedeling tussen goodies en baddies, die de koude oorlog dicteerde. Tenslotte waren ze met deze tweedeling opgegroeid. Men kon er een politiek op baseren, die verkoopbaar was. Althans: meestal. Ook waar de politiek leidde tot inconsistentie, zoals bij het steunen van dictaturen als die in de Filippijnen of Iran, of het onderuit halen van een democratisch gekozen bewind in Chili, werd deze door

een breed Amerikaans publiek gedragen. Momenteel lijkt het erop, dat men in de denktanks niet meer in staat is een consistente politiek te formuleren en dat deze supermacht de weg kwijt is in een wereld, die veel ingewikkelder is geworden, en waarin de gevaren niet al bij voorbaat geïdentificeerd zijn. Formuleer in een dergelijke wereld maar eens een doctrine in een oneliner, zoals 'better dead than red'.

Wat is macht als je geen concept hebt van wat je wilt met je macht? Is dat nog wel macht? Is macht denkbaar zonder wereldbeeld? Kan macht uitgeoefend worden zonder een duidelijk beeld van hoe de wereld in elkaar zit? Hoe weet je, welke van de vele brandjes in de wereld moet je blussen? Met welke argumenten moet je dat rechtvaardigen? Wie zijn de 'goodies' en wie zijn de 'baddies'? Wat te doen als de goodies, nadat je ze geholpen hebt, plotseling ook baddies blijken te zijn? Wat te doen als degenen, die je wilt bestrijden, gesteund worden door een partij die je te vriend wilt houden?

Op dit moment worden er allerlei pogingen ondernomen om nieuwe modellen voor de huidige wereldorde te ontwikkelen. De bekendste poging hiertoe is alweer enkele jaren oud. Maar het loont de moeite om er 10 jaar na de val van de muur nog eens bij stil te staan. Het is van de vooraanstaande politicoloog Samuel Huntington.

Ze is neergelegd in zijn bestseller *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Na de rozengeur en manenschijn van de nieuwe wereldorde en na het triomfalisme van de overwinning van de markt, kwam hij met een interpretatie die niet helemaal nieuw is,

maar wel opmerkelijk.. Volgens een tekst op het omslag gaat het om 'one of the most important books to have emerged since the end of the Cold

War' Het is Henry Kissinger die dit vindt en raar is dat niet, want in feite zijn de ideeën van Huntington een variant op ideeën, die Kissinger al eerder geventileerd heeft. Wat Huntington gemeen heeft met Kissinger is dat ook hij meent dat de wereldorde meer en meer multipolair zal zijn. Er zijn niet langer twee of drie machtsblokken, er zijn er vele. Wat hem van Kissinger onderscheidt is dat hij meent dat deze machtsblokken *civilisaties* zullen zijn. De machtsblokken zullen, met andere woorden, niet in de eerste plaats bepaald worden door militaire bondgenootschappen of economische gemeenschappen, maar door cultuur en religie.

Huntington ziet negen

blokken. Hij onderscheidt de Westerse, de Latijns-Amerikaanse, de Afrikaanse, de Islamitische, de Chinese, de Hindoeïstische, de Orthodoxe, de Boeddhistische en de Japanse civilisatie. Waarom negen? Vraagt U zich af. Waarom niet tien? Is de Westerse wereld zich niet aan het opsplitsen? Moet Europa niet als een grootmacht op zich worden gezien, los van de Verenigde Staten? Maar als we Europa los zien van de Verenigde Staten en waar hoort Engeland dan bij? Hoort dat eigenlijk niet veel meer bij de VS? Is er wel sprake van één Islamitische Civilisatie? Zo kunnen we doorgaan. Bij duizenden zijn de critici dan ook, wereldwijd, over Huntington heengerold. Velen zijn zo dom geweest om in de conceptuele onmacht van Huntington aanleiding te zien om hem als oninteressant terzijde te schuiven. Kennelijk hadden zij de context van Huntingtons denken onvoldoende in het vizier om in te zien dat het geen domheid is, maar intellectuele verwarring, die de hier de oorzaak is. En kennelijk kennen zij de ideeëngeschiedenis voldoende om te weten dat interessante ideeën voortkomen uit intellectuele verwarring.

Hoe interessant die ideeën zijn, komt men op het spoor als men Huntingtons model plaatst tegenover een concurrerend model, dat ik voor het gemak maar even het mondialiserings model noem. Hier gaat men ervan uit dat de wereld steeds meer een eenheid wordt. Door media als internet zijn afstanden in ruimte en tijd weggevallen. De wereld is een functioneel geheel geworden en hangt helemaal samen. De wereld is, in de woorden van Robertson, 'one place'. Deze onderlinge afhankelijkheid zal alleen maar toenemen; de mensen zullen meer en meer naar elkaar toegroeien, ook cultureel. Volgens een socioloog zoals de Duitser Luhmann, zal de wereld één functioneel geheel worden, met wat plaatselijke folklore, die zich over de wereld zal verspreiden, zoals ook de volkeren. Elkaars leuke dingen nemen de mensen wereldwijd over. Je kunt dat zien in elke stad: Thais, Chinees, Egyptisch: je kunt eten wat je wilt. Volgens de mondialiseringsthese, zo zou je kunnen zeggen, wordt de wereld één groot Caraïbisch feest. Hopelijk onder calvinistische leiding.

Ook in dit model ziet men in dat de groeiende eenheid stuit op regionaal verzet, zoals dat ook bij de vorming van de natiestaat het geval is geweest. Dit verzet kan weliswaar leiden tot bloedige conflicten, maar moet toch als een tijdelijk verschijnsel worden geduid. De functionele rationaliteit maakt onvermijdelijk dat de wereld uiteindelijk één zal zijn.

De strekking van wat Huntington beweert, gaat, zoals gezegd, tot op grote hoogte tegen dit model in. Hij legt de nadruk op de grote onzekerheid die de nivellerende werking van de functionele rationaliteit, inclusief internet, met zich meebrengt. Op internet bijvoorbeeld, toch het symbool van de globalisering, hebben de mensen een virtuele identiteit. Je hebt geen zekerheid dat mensen ook werkelijk zijn wat ze zeggen dat ze zijn. Internet, brengt mensen bij elkaar, bindt mensen aan elkaar, maar zal ook op verschillende manieren anomiserend, dat wil zeggen, normvervagend werken. Mensen worden onzeker ten opzichte van elkaar. Huntington zelf noemt de wereldwijde industriële ontwikkeling als een grote

normvervager. Mensen zijn overal op de wereld naar de steden getrokken en verliezen daardoor hun identiteit.

Door dit soort dingen hebben mensen behoefte aan duidelijke en vaste normen en aan een duidelijke en vaste identiteit. Die vinden ze meestal niet in Westerse producten zoals Coca Cola en de Hamburger. Ze vinden die identiteit, zo meent Huntington, in hun eigen civilisatie en in hun religie. Daarbij versterken ze deze identiteit door zich af te zetten tegen andere civilisaties en andere religies. Vandaar: botsende blokken. Geen mondiale eenheid maar een clash of civilisations.

Anders dan in de mondialiserings-these, wordt in Huntingtons model in feite afstand van het Westerse vooruitgangsgeloof., volgens welke de Westerse samenleving het verst vooruit was en dat alle andere civilisaties steeds meer op de Westerse zouden gaan lijken.

Huntington beschrijft uitgebreid hoe en waarom de Westerlingen buiten het Westen gehaat worden. In plaats van een onderwerping en aanpassing, en de ambitie om net zo te worden als het Westen, schetst hij een clash, een botsing. Dit impliceert een andere visie op het proces van modernisering. Al te gemakkelijk is men er de laatste twee eeuwen vanuit gegaan dat modernisering verwestering impliceert. Onder modernisering moet dan verstaan worden een toenemende arbeidsverdeling en functionele rationalisering. Het speelt zich af op het vlak van de techniek en de economie. Onder verwestering moet, behalve dat, ook nog verstaan worden, het overnemen van de overige waarden van het Westen.

Met de gelijkstelling van deze twee processen rekt Huntington af in een fraaie grafiek. Modernisering betekent gedurende langere tijd ook verwestering, maar daaraan is, in veel landen, een grens. De modernisering gaat door, maar de verwestering niet. Deze visie zou een einde kunnen maken aan veel onbegrip. V.S. Naipaul bijvoorbeeld, een door mij overigens zeer gewaardeerd schrijver, ziet het feit dat de leiders van de Iraanse revolutie een uit de middeleeuwen stammende rechtsorde afdwingen met behulp van moderne elektronische

communicatiemiddelen, als de gelijktijdigheid van het ongelijktijdige. Hij vindt het een paradox. Maar dat is het niet. Het is slechts een paradox vanuit de gelijkstelling van verwestering en modernisering. De paradox verdwijnt waar de vereenzelviging verdwijnt. Als wij redeneren in lijn met de Clash of Civilisations, moet modernisering geïnterpreteerd worden als selectieve overname. Men neemt graag de Westerse media over, maar de bijgeleverde inhoud, nou neen, dank U.

Hiermee brengt Huntington ook impliciet een slag toe aan de seculariseringsthese; dat is de stelling als zou het proces van modernisering op termijn de dood van God met zich meebrengen. Het zou religie wereldwijd terugdringen naar de periferie en reduceren tot een betrekkelijk betekenisloze folklore. Huntington legt de nadruk op een tegengestelde trend en spreekt over de-secularisatie. Die ziet hij overal in de wereld.

Wat is de oorzaak van de de-secularisering van de wereld? Het is, zegt Huntington, een mondiaal proces, en het moet daarom ook een mondiale oorzaak hebben. Die oorzaak ziet hij, traditioneel sociologisch, in een toename van de bevolkingsdruk, waardoor mensen ontheemd raken. De migratie van het platte land naar de steden, zo meent H., brengt ontworteling met zich mee, en deze wordt bestreden met religie. De modernisering is, met andere woorden, de motor van de desecularisering. Dat is een buitengewoon interessante these, omdat ze het tegenovergestelde is van wat sinds de Verlichting wordt gepredikt, namelijk dat modernisering de motor is achter de secularisering.

Men kan zich overigens afvragen of Huntington de term desecularisering helemaal terecht gebruikt. In hoeverre is er werkelijk sprake van zoiets als desecularisering, en in hoeverre is dit in 'the eye of the beholder'. Door het optrekken van de mist van de koude oorlog worden andere tegenstellingen zichtbaar en door de toenemende macht van niet Westerse

samenlevingen, in de economie en in het politieke landschap, dringen ze zich nog eens extra op. Daarbij komt een groot triomfalisme van sommige niet-westerse landen ten opzichte van het westen. Een verhoogd zelfgevoel, uit zich, onder andere op religieuze wijze. Dit wordt nog eens versterkt door een grotere vertrouwdheid met de Westerse modernisering bij. Doordat men er zelf mee leert omgaan, ontdekt men meer en meer dat het tot op zekere hoogte een indifferent middel is. Zoals een paard zich, volgens W.F. Hermans, met dezelfde gelijkmoedigheid voor een kanon laat spannen als voor een trouwkoets, zo ook de moderne technologie. Zoals men in de rest van de wereld ontdekt dat er geen onlosmakelijk verband bestaat tussen modernisering en verwestering, zo begint men dat langzamerhand ook te ontdekken in de Westerse wereld.

Het mondialiseringsmodel, zo zou men kunnen concluderen, gaat in feite uit van een Westers-modernistische kijk op de wereld. De visie van Huntington zou je bijna meta-modernistisch kunnen noemen. Niet postmodernistisch, met de bekende slogan dat de grote verhalen voorbij zijn. Dat is in dit licht gezien ethnocentrische navelstaarderij. Meta-modernistisch: de grote verhalen zouden nu juist beginnen een rol te spelen en worden uitgedragen met moderne middelen. Zij zouden inspireren tot rivaliteiten, die met moderne middelen worden uitgevochten. Het zou bij die rivaliteiten niet gaan om een strijd tussen twee nuances van het Westerse modernisme, namelijk socialisme versus liberalisme.

Welke van de twee modellen, dat van de mondialisering of dat van de botsing der civilisaties het meest in de buurt komt van de werkelijke situatie, staat natuurlijk te bezien. Vast staat wel dat de in de geo-politieke situatie de grote verhalen een aanzienlijke rol zullen spelen. Eén van de gevolgen van de val van de muur is de terugkeer van de grote verhalen. Ze zijn er nu al, in hun verschrikkelijke majesteit. Ze zullen van nu af een rol spelen in de wereldpolitiek en deze zal in de één en twintigste eeuw, helaas, minstens zo opwindend zijn

als in de twintigste. Het gaat er, net als bij de Koude Oorlog, over hoe mensen moeten samenleven. Maar het gaat niet langer tussen twee verwante Westerse normenstelsels. Het zal een strijd zijn tussen vreemden.

Naschrift : de val van de muur en van de twin towers

Dit verhaal werd bijna op de kop af twee jaar voor *nine eleven* gehouden ter gelegenheid van de opening van het facultaire jaar 1999 van de theologische faculteit aan de universiteit van Leiden. De ironie van de geschiedenis wil dat mede ten gevolge van de problematiek die ik hier beschreven heb, die faculteit is opgeheven. Waarom dan toch dit verhaal nog eens op het internet gezet?

Het verhaal ademt sterk de sfeer van ‘de muur’ tien jaar eerder. Het is een problematiek die in een ander daglicht kwam te staan op de elfde van de negende van het jaar 2001. Dat werd toen als een breekpunt in de geschiedenis gezien. Een nieuwe tweedeling in de wereldpolitiek leek zijn beslag gekregen te hebben. De president van de Verenigde Staten, George W. Bush maakte dat duidelijk: wie niet voor ons is is tegen ons.

Nu, ruim tien jaar na de val van de *Twin Towers* lijkt, althans voor niet-Amerikanen, de aanslag niet meer te zijn geweest dan een rimpeling in het patroon van verandering dat ik in het openingscollege schets. Moeizaam modderen de machten door met de geo-politieke problemen. Dat roept vele vragen op, onder andere over de betekenis van *trend-watching*; anders gezegd over de betekenis van dramatische incidenten op het wereldtoneel.